

НОВАТОРСЬКИЙ ПОШУК УЧИТЕЛІВ В УМОВАХ СТАГНАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА (1960 – 1990 РР.)

У статті розкрито основні тенденції творчого новаторського пошуку 1960 – 1990 рр. за умов змін у політичному, соціальному та економічному житті суспільства. Описано вирішальну роль педагогічної публіцистики того часу в справі популяризації педагогічного досвіду, проаналізовано внесок видатних педагогів-новаторів у розповсюдження прогресивних педагогічних ідей серед учених та зацікавленої громадськості.

1960 – 1990 рр. насичені подіями величезного історичного значення (хрущовська відлига, "перебудова") і характеризуються нестійкими тенденціями в суспільно-політичному та соціально-економічному житті країни. Піки підйомів в економіці й культурі змінюються глибинними кризовими ситуаціями. Ця нестабільність відбивалась на всій соціальній галузі, впливала й на школу, і на професійну діяльність учителів, то стимулюючи, то стримуючи ініціативу, науковий пошук.

Актуальність дослідження педагогічної спадщини 1960 – 1990 рр. зумовлена тим, що педагогічний досвід тих років підготував прорив у вдосконаленні освітнього простору нашого часу.

Мета цієї статті – розкрити еволюцію творчого новаторського пошуку 1960 – 1990 рр., у чому вирішальну роль відіграла педагогічна публіцистика, широко представляючи на сторінках преси педагогічний досвід, роблячи його надбанням учених, широкого кола зацікавленої громадськості.

Хрущовське десятиліття – це час другого значного підйому радянської системи народної освіти (перший припадав на 20-ті рр.). Було введено обов'язкову семирічну освіту, спільне навчання в школах та ін. На початку 60-х років було прийнято програму щодо зміцнення гуманістичної моралі в усіх членів нашого суспільства, викладену в Моральному кодексі будівника комунізму. Система народної освіти, як і практично всі галузі економіки й соціального життя, зазнали серйозного реформування. Структури влади були зацікавлені в покращанні освіти, тому в освіті, вихованні, педагогічній науці було досягнуто значних результатів. Політична відлига сприяла відновленню колишніх гуманістичних і демократичних традицій. У педагогічній теорії й практиці відбулась поступова зміна ціннісних орієнтацій – з панівної суспільної установки на особистісну орієнтацію. Цей напрям отримав назву "нове педагогічне мислення".

Цей час характеризується черговим сплеском інтересу до педагогічної публіцистики. Відновлюється видання педагогічних журналів, з'являються республіканські теоретичні педагогічні видання, набувають педагогічної спрямованості науково-популярні журнали. Педагогічна думка різко активізувалась. У педагогічних виданнях з'явилась велика кількість робіт учених-педагогів і психологів. Суттєвий внесок у розвиток теорії педагогічної публіцистики зробили радянські вчені-публіцисти Є. Лазебник, Д. Заславський, П. Прохоров, М. Черепанов та ін.

Розвиток науково-педагогічної думки продовжився багато в чому завдяки особистій педагогічній ініціативі окремих педагогів. Новий творчий, інноваційний погляд на освіту запропонував директор Павлівської середньої школи на Полтавщині Василь Сухомлинський, який заклав основи сучасної української гуманістичної національно-свідомої педагогіки.

У 60-ті роки з'являються роботи В. Сухомлинського – зразок педагогічної публіцистики, органічного поєднання наукової теорії, практики, художньої діяльності, вони просякнуті високим суспільно значущим пафосом, педагогічною пристрастю, у них піднімаються актуальні проблеми сучасного життя, ними педагог намагається впливати на педагогічну практику. Він не просто констатує факти й інформує про сучасні йому проблеми, він роз'яснює й переконує. "В особистій бібліотеці кожного справжнього вчителя повинен бути разом з літературою зі спеціальності й публіцистичний матеріал, який збагачує його духовний світ" [1: 137-144] – так оцінив місце й значущість публіцистики в житті вчителя видатний педагог.

Свої ідеї педагог виклав у науково-публіцистичних статтях, брошурах і книгах, репрезентуючи новаторські підходи до навчання й виховання з властивою цьому жанру літератури захопленістю предметом, яка поєднувалась з художнім баченням реального життя. У його творах педагогічні фантазія й реальність злилися в цілісну авторську педагогічну систему. Уявлення про поетичну й глибоко гуманну у своїй основі педагогіку Василя Сухомлинського можна вибудувати на основі самих тільки назв його педагогічних творів (наприклад, зміст книги "Школа радості": "Перший рік – вивчення дітей", "Школа під блакитним небом", "Куточок мрії", "Мандрівка у світ праці", "Ми слухаємо музику природи", "Зимові радості й турботи", "Перше свято жайворонка", "Ми живемо в саду здоров'я" тощо). Значним явищем у світовій педагогіці стала вже перша книга, що вийшла друком, – "Серце віддаю дітям" (1968 р. – НДР, 1969 р. – УРСР), яка вразила світову громадськість життєстверджуючим оптимізмом педагогічних поглядів. В. Сухомлинський написав 48 книг, 500 статей, 1500 казок та оповідань для дітей, які було видано 59 мовами в Болгарії, Румунії, Югославії, Польщі, Чехословаччині, Японії, Таїланді, Монголії, Угорщині, Німеччині, Китаї й багатьох інших країнах загальним тиражем понад 15 млн. примірників.

Його статті й великі публіцистичні твори "Формування комуністичних переконань молодого покоління" (1961), "Серце віддаю дітям" (1969), "Народження громадянина" (1970), "Вірте в людину", "Розмова з молодим директором" (1973), "Духовний світ школяра", "Моральний ідеал молодого покоління", "Сто порад учителям"

(1984), "Мудра влада колективу" показують, що дійсність школи не завжди відповідала вимогам влади й офіційної педагогіки; що в умовах надуманих і нав'язаних суспільству ідеологічних догм (де метою була система, а дитина лише засобом) можна виховати істинно гуманну особистість; що в принципі можлива реалізація гуманістичних ідей у вихованні; що педагогічна публіцистика може стати інтегруючою ланкою між педагогічною практикою й педагогічною наукою, без якої неможливе було існування й розвиток гуманістичних ідей в освіті. Педагогічна діяльність В. Сухомлинського характеризується, з одного боку, підтримкою основних установок і політики радянської держави, а з іншого – протидією авторитарним методам виховання, концепції одностороннього впливу суспільства на формування людини, неувазі до людської індивідуальності.

Діяльність таких педагогів, як В. Сухомлинський, не стала системою, вона становила, на жаль, поодинокий досвід. Педагогічна теорія провідного вченого отримала широке визнання й практичне поширення в нашій країні лише в 90-ті роки. Авторитарна педагогіка аж до 90-х років виступала з критикою гуманістичної творчої теорії й практики В. Сухомлинського. Критикувалась ідея свободи, характерна для гуманістичного напрямку, якій протиставлялась ідея відповідальності, що реалізовувалася за допомогою методики вимог. Критикувались сентиментальна любов до дитини, прояв у педагогіці "недоцентризму", чужого з погляду на його буржуазне походження радянському суспільству. Хоча в основі нових документів про школу, прийнятих наприкінці 60-х років, лежали завдання гуманізації й демократизації радянської системи освіти й виховання, однак насправді існувала подвійна мораль, подвійна система ціннісних координат; пріоритетні цінності лежали в площині ідеологічних імперативів. Система життєвих установок такого роду не могла не наштовхуватися на різні види опору. Саме наприкінці 60-х рр. розпочалась кампанія переслідування "педагогического инакомыслия". У цих умовах педагогічна публіцистика мала випереджальний характер: протидіючи авторитарним методам виховання, неувазі до людської індивідуальності, зберігались пріоритети духовно-морального виховання над матеріальним, відбувалась романтизація комуністичних ідей.

Діяльність В. Сухомлинського стала предтечею педагогіки співробітництва й діяльності педагогів-новаторів М. Андріївського, Ш. Амонашвілі, І. Волкова, М. Гузика, О. Захаренка, Є. Ільїна, В. Павелка, Т. Сірик, В. Шаталова та ін.

Формальні розмови про особливу роль учителя в суспільстві в 70-ті рр. розходилися з дійсністю, у якій професіоналізму, особистим якостям, творчій активності відводилася другорядна роль, а головними були – лояльність влади, якій було необхідно налагодити систему управління найактивнішою й освіченішою верствою населення – інтелігенцією, а в її межах – учителем. Насправді двадцятиріччя брежнєвського правління стало періодом застою в економіці й усіх сферах суспільного життя. Якщо символом "хрущовської епохи" була реформа, то в нових умовах символом стали консерватизм, прагнення до стабілізації, закріплення досягнутих параметрів, згладжування очевидних суперечностей. Разом з економічною кризою в країні почала відчуватися криза ідеологічна. "Фактично склалася ситуація, коли ідеали комуністичного виховання перестали відповідати реальним прагненням людей. Виховання комуністичної моральності в школі перестало підкріплюватися особистісними цінностями й потребами, що реально існували в суспільстві. Виникло явище так званої "подвійної моралі" [2: 499]. Школа залишалася до останнього оплотом соціалістичних цінностей, але й вона не могла стримати натиск настроїв, що зароджувалися в суспільстві.

Проте, як стверджує А. Лушніков, завжди були та є педагоги, які в межах комуністичної ідеології, лише формально дотримуючись "правил гри", знаходять ті справжні цінності, яким слідує, чесно виконуючи свій професійний, моральний, людський обов'язок, як це робили до них багато поколінь вітчизняних педагогів. А. Лушніков висуває таку гіпотезу розвитку гуманних тенденцій в освіті: "Не маючи можливості проявити себе й свою індивідуальність у підприємстві, суспільній і творчій діяльності, багато хто прагнув зробити це в освіті, духовному житті, де контроль над "розумом" утруднений, а часом і неможливий. Спрацьовував закон реалізації особистістю своїх можливостей" [3]. Так у педагогіку 70-х рр. вступив рух новаторів, досвід яких був зустрінутий спочатку в "багнеті" й лише в насмішку названий "новаторським". Проте ім'я прижилося, позначивши такі якості в учителя, як творче ставлення до дійсності, висока професійна майстерність, віра в оптимістичну перспективу розвитку дитини, опора на її кращі якості, індивідуальний підхід, здатність захистити дитину тощо.

Кардинальні перетворення в суспільстві у 80-ті рр. ХХ століття створили реальні передумови для оновлення системи освіти, демократизації й гуманізації школи. Перейшов у стадію активної дії механізм розвитку школи; виявилось, що його рушійні сили знаходяться у творчості вчителів, їхній інноваційній діяльності, що відбилася у створенні шкіл нового типу, у розробці та введенні елементів нового змісту освіти, нових освітніх технологій, зміцненні зв'язків школи з наукою, зверненні до педагогічного досвіду тощо.

Новатор – це людина, яка вносить і здійснює нові прогресивні принципи, ідеї, способи в якійсь галузі діяльності. Ідентифікація вчителя-новатора як творця-перетворювача педагогічної реальності лежить в основі сутнісних оцінок його особистості й діяльності [4: 57].

Новаторство як суспільна цінність є дослідницько-творчим видом педагогічної діяльності вищого рівня. Справжнє новаторство народжується в інноваційному досвіді вчителя, на основі тісного зв'язку з наукою, воно є синтезом його кращих проявів і вершиною педагогічної творчості. Новаторська діяльність акумулює в собі різноманітні тенденції, що вже існують у практиці, але інтегровані в межах особистого досвіду.

Учитель як суб'єкт педагогічного процесу є головною дійовою особою будь-яких перетворень у системі освіти. Процеси кардинальних перетворень школи й суспільства вимагають від учителя переорієнтації його свідомості на гуманістичні цінності, адекватні характеру творчої (інноваційної) педагогічної діяльності. У 80-ті рр. ХХ століття особливо гостро виявилася суперечність між традиційним рівнем реалізації діяльності вчителя та новими потребами школи й суспільства у вчителів-новаторів з творчим науково-педагогічним мисленням.

У 80-ті рр. ХХ століття зароджується новаторський рух педагогіки співпраці. Ця педагогіка народилася під час зустрічей учителів-однодумців як напрям, протилежний авторитарно-імперативній педагогіці. У першій зустрічі брали участь В. Шаталов, С. Лисенкова, Є. Ільїн, І. Волков, М. Щетинін, Б. Нікітін, Ш. Амонашвілі, В. Матвеев, С. Соловейчик та ін. Саме тоді ними була прийнята формула, що відобразила загальний настрій педагогів-новаторів, – педагогіка співпраці. Звіт про цю зустріч було опубліковано в "Учительской газете" 18 жовтня 1986 року. У ньому зазначено, що такі зустрічі породжують масовий рух учителів за оновлення школи й водночас – активний опір багатьох прихильників академічної науки.

Незважаючи на відому гіпертрофованість тлумачення цієї ідеї її ініціаторами, досвід відомих педагогів-експериментаторів на новому рівні продовжив прогресивні традиції творчого підходу в педагогічній діяльності вчителя. М. Скаткін писав: "Досвід учителів-новаторів – це відкрита система, що постійно вдосконалюється й спирається на досягнення психолого-педагогічної школи та шкільної практики, така, що творчо розвиває ідеї класичної й радянської педагогіки. Творча діяльність учителя передбачає свободу вибору варіанта педагогічного рішення, новизну пошуку, якісно відрізняється від нормативно поставлених заданих установок" [5: 4].

Досвід донецького педагога В. Шаталова визнається провідним і основоположним у педагогіці співпраці як ученими, так і самими новаторами. Йому вдалося не тільки розробити свою методику, але й спільно з колегами широко її апробувати, оформити в систему. Серед педагогів вона отримала назву "метод Шаталова".

В. Шаталов у книзі "Куда и как исчезли тройки" [6] намагається знайти ключ до вирішення найгостріших і найболючіших питань освіти, до яких він відносить ліквідацію перевантаження школярів, виховання в них інтересу до навчання, активності, самостійності тощо. У 1980 році виходить книга "Педагогическая проза: Из опыта работы школ г. Донецка" [7], у 1987 році – "Точка опоры" [8].

Вихід у світ книг В. Шаталова викликав великий інтерес у читацької громадськості. З'явилося чимало публікацій у центральній пресі, що вилилися в досить гостру дискусію: послідовники відомого вчителя пропонували всюди поширювати його досвід, інша частина читачів закликала до обережнішого підходу, треті ж відкидали ідеї Шаталова... Але, як показав час, дискусія не тільки не збентежила видавництво "Педагогика", а, навпаки, ще більше переконала в думці про необхідність випуску таких книг. У 1987 році у видавництві "Педагогика" починають виходити книги серії "Педагогический поиск". Разом з книгами В. Шаталова видавництво "Педагогика" випустило роботи інших учителів-новаторів. Їх імена одразу опинилися в центрі суспільної уваги, чому неабиякою мірою сприяли засоби масової інформації, особливо телебачення. Головним у цій серії стало узагальнення, розкриття й аналіз досвіду багатьох майстрів педагогічної праці, народних і заслужених учителів країни, які стоять на позиціях прогресивної, сучасної педагогіки, збагачують практику й науку новими висновками та положеннями й прокладають дорогу новим підходам і концепціям. Книги відразу викликали інтерес серед учених і педагогів-практиків, збудили в них творчий інтерес, спонукали до самостійного пошуку кращих форм виховання й навчання.

У передмові до книги "Педагогічний пошук" доктор педагогічних наук, академік М. Скаткін пише: "Публіцистичний талант співробітників видавництва "Педагогика" проявився в цілеспрямованій пропаганді творчого пошуку педагогів: з 1979 р. ними видано 45 назв книг з педагогічного новаторства загальним накладом 2,5 млн. екземплярів. Правомірно критеріями при підготовці книг були новизна ідей, форм, методів роботи, ефективність досвіду, можливість творчого застосування його іншими" [9: 4].

У журналі "Советская педагогика" постійно ведеться рубрика "Публицистика" (мається на увазі педагогічна публіцистика). У цій рубриці можна відзначити статті, що розкривають значущість вивчення педагогічної публіцистики для історії педагогіки [10: 18; 11: 56; 12: 34].

Академік З. Равкін на сторінках журналу "Советская педагогика" пише: "Удосконалювати методи й жанри історико-педагогічних досліджень, щоб історія школи й педагогіки з найактуальніших проблем поставала в живих образах її яскравих представників. У справжнього вченого в нашій науці повинні особливо проявлятися гуманістичне покликання, громадянськість, публіцистичність у поєднанні з методологічною, евристичною й прогностичною функцією предмета" [13: 108].

У редакційній статті журналу наголошується: "Педагогічна публіцистика – це трибуна сучасної науки про виховання й освіту, вона покликана стати її організатором, який глибоко узагальнює педагогічний досвід і допомагає впровадити в життя результати досліджень, досягнення вчених" [14: 9]. У статті про практичне застосування результатів науково-педагогічних досліджень у журналі підкреслюється, що голос учителів-новаторів звучить публіцистично [15: 47]. На похвалу іншому друкарському органу – "Учительской газете" – журнал "Радянська педагогіка" відзначає: "Учительская газета" показала практику ідей педагогічного співробітництва через узагальнення новаторського досвіду вчителів В. Виноградова, Т. Гончарової, Н. Гузика, Л. Махової, Н. Палтишева, Е. Потапової, Л. Філякіної, Р. Хазанкіна та ін." [16: 52].

Публіцистика 80-х рр. висвітлювала педагогіку співпраці в трьох напрямках: творчий досвід окремих учителів і колективів, регіональний конкретний досвід, і, що особливо цінно, були видані книги самих учителів-новаторів, що розкривають специфіку їх творчої лабораторії. Вийшло у світ понад 40 найменувань такого роду видань загальним накладом близько 3 млн. примірників.

Отже, зазначимо основні тенденції інноваційного новаторського пошуку 1960 – 1990 рр. ХХ століття, висвітленого в педагогічній публіцистиці:

1. Гуманістична й демократична спрямованість навчального процесу, що зумовила в певному сенсі стратегічні напрями розвитку шкільної освіти в плані демократизації педагогічного процесу аж до початку перебудови суспільства в 90-ті роки. Саме ця якість педагогічного досвіду тих років підготувала прорив у вдосконаленні освітнього простору нашого часу.

2. Становлення нових, гуманніших взаємин учня – вчителя як суб'єкт-суб'єктних стосунків. Цей своєрідний прогноз педагогіки майбутнього, широко підтриманий педагогічною публіцистикою, знаменував собою новий педагогічний етап становлення й української, і світової педагогіки, що відповідає новим потребам і запитам.

3. Розвиток дослідницької спрямованості діяльності педагогів, які реалізують творчий інноваційний досвід.

4. Індивідуально-творчий характер інноваційної діяльності вчителів. На всіх етапах інноваційного пошуку відбувався процес персоналізації творчої ініціативи вчителів. Яскравим прикладом акумуляції різноманітних тенденцій, що вже існували в практиці, але були інтегровані в межах особистого досвіду, є діяльність В. Сухомлинського, педагогів-новаторів.

5. Особливістю еволюції творчого досвіду є синтез педагогічної науки, у чому вирішальну роль відіграла педагогічна публіцистика, що широко представляє на сторінках преси досвід, роблячи його надбанням учених. Своєчасно публікувалися аналітичні й прогностичні статті вчених. Створювалися міцні спілки вчителів, які здійснювали активний педагогічний творчий пошук, з ученими.

Перспективу подальших досліджень ми вбачаємо в аналізі педагогічної публіцистичної спадщини педагогів-новаторів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Сухомлинский В.А. Мы – сельские учителя // Сов. педагогика. – 1968. – № 6. – С. 137-144.
2. История педагогики и образования. От зарождения воспитания в первобытном обществе до конца XX века: Учеб. пособие для пед. учеб. заведений / Под ред. А.И. Пискунова. – М.: ТЦ Сфера, 2005. – С. 499.
3. Лушников А.М. История педагогики. – Екатеринбург, 1994. – 368 с.
4. Пригожий А.И. Учитель-новатор (Социально-педагогический аспект): Деп. в ОЦНИ Школа и педагогика. 10.02.92. № 17-92. – С. 57-82.
5. Скаткин М.Н. Школа и всестороннее развитие детей: Кн. для учителя. – М.: Просвещение, 1980. – 144 с.
6. Шаталов В.Ф. Куда и как исчезли тройки: Из опыта работы школ г. Донецка. – М.: Педагогика, 1979. – 136 с.
7. Шаталов В.Ф. Педагогическая проза: Из опыта работы школ г. Донецка. – М.: Педагогика, 1980. – 94 с.
8. Шаталов В.Ф. Точка опоры: Организационные основы экспериментальных исследований. – Мн.: Изд-во Университетское, 1990. – 224 с.
9. Скаткин М.Н. Школа и всестороннее развитие детей: Кн. для учителя. – М.: Просвещение, 1980. – 144 с.
10. Ямбург Е.А. Формирование исторического сознания // Сов. педагогика. – 1987. – № 12. – С. 18.
11. Ямбург Е.А. Писатели и педагогика: гражданский потенциал истории // Сов. педагогика. – 1988. – № 11. – С. 56.
12. Ямбург Е.А. Собственная позиция // Сов. педагогика. – 1988. – № 7. – С. 34.
13. Равкин З.И. Актуальные вопросы историко-педагогического обоснования стратегии развития современных образовательных систем // Сов. педагогика. – 1988. – № 7. – С. 108.
14. Советская педагогика. – 1987. – № 6. – С. 9.
15. Мелик-Нубаров С.О. Об организации внедрения в практику результатов научно-педагогических исследований // Сов. педагогика. – 1987. – № 12. – С. 47.
16. Советская педагогика. – 1987. – № 12. – С. 52.

Матеріал надійшов до редакції 25.12. 2007 р.

Лобода С.Н. Новаторский поиск учителей в условиях стагнации общества (1960 – 1990 гг.).

В статье раскрыты основные тенденции творческого новаторского поиска 1960 – 1990 гг. в условиях изменений в политической, социальной и экономической жизни общества. Описана решающая роль педагогической публицистики того времени в деле популяризации педагогического опыта, проанализирован вклад известных педагогов-новаторов в распространение прогрессивных педагогических идей среди ученых и заинтересованной общественности.

Loboda S.M. The Innovatory Search of Teachers in the Condition of Society's Stagnation (1960 – 1990-es).

The main tendencies of the creative innovatory search 1960 – 1990 in the condition of political, social and economic changes in the society are viewed in the article. The decisive role of the pedagogical sociopolitical journalism in the popularization of the pedagogical experience of that time is described, the contribution of the outstanding teachers into the spread of progressive pedagogic ideas among the scholars and the interested is analysed.